

Förvirringens rötter

Bengt-Åke Wennberg

Vi brukar säga att vi, när vi behandlar organisations- och samverkansfrågor, verkar gripa tag i midgårdsormens svans. När vi börjar samtalen anser vi att våra påpekanden är självklara. De utgår från sådant som vi menar att alla borde känna igen – exempelvis att man kan bli sjuk av att bli kränkt i sin heder.

Men midgårdsormen slingrade sig enligt sagan runt hela jorden. Att dra i dess svans är att försöka vända hela jorden kring sin axel. Det som från början verkade så enkelt att reda ut är förbundet med så mycket annat att det ibland verkar som om vi ville ändra hela världen.

Det uppstår förvirring och motstånd. Vad vi talar om uppfattas som alltför abstrakt och svårfångat även om orden är enkla och meningarna raka. Vi tycker ofta själva att

En viktig gemensam upptäckt, som vi i ett uppdrag för en HR-avdelning ville dokumentera, var att det inte hjälper att stuva om orden eller skapa nya definitioner om man vill förmedla ny kunskap. Processen går i andra riktningen. Först uppmärksammar man situationen, problemet, fenomenet etc. Sedan försöker man finna lämpliga begrepp för att illustrera och tala om det. Den som inte uppfattar fenomenet har ingen nytta av orden.

Har man tur hittar man, som vi i detta fall gjorde, en artikel av en författare som ger ett begrepp just den innebörd som behövs för att klargöra det vi ville visa på. Denna artikel skrevs för att befästa de diskussioner vi hade fört och göra det möjligt att fortsätta arbetet på en ny förståelsenivå.

bättre kan det varken sägas eller skrivas. Nu finns det ingen Midgårdsorm och vi vill inte frälsa världen. Varför är det då så svårt? Varifrån kommer förvirringen? Karin Johansson, professor i idé- och lärdomshistoria i Uppsala, har, genom att föra fram begreppet anomi, gett oss en ledtråd.

Så här skriver Karin Johannisson[1]

Émile Durkheim skapade anomi. Det är både välkänt och märkligt okänt. Befriat från sin torra sociologiska dräkt vore det värt en renässans. Sammansatt av grekiskans a, icke och nomos, lag och med en bestämd historia under senantiken betyder det laglös, regellös. Mer precist står det för ett tillstånd av desorientering och förvirring utlöst av samhällets brist på sammanhållande normsystem

Anomi betecknar således både ett samhällstillstånd och ett individtillstånd. Den helt centrala utgångspunkten är att samhällets mentala tillstånd överförs på individen. I det anomiska samhället driver människan omkring i en ogenomskinlig verklighet. Sociala och moraliska normer är motstridiga, oklara eller obefintliga. Hennes känslor och sinestillstånd präglas av otillfredsställdhet och obestämd vrede, känslor som riktas mot henne själv, mot andra eller mot samhället och livet i allmänhet....

Anomi är alltså ett kris och depressionsbegrepp. Det är också en tidsdiagnos. Moderna uppslagsverk definierar det som ett tillstånd som uppstår i tider av snabb strukturell

förändring, då de värden som stärker social sammanhållning minskar i synlighet och individen blir hängande mellan olika normsystem. Anomi är namnet på en social patologi, en samhällssjuka. Som gjort för att sätta namn på vår samtida sjukdomskänsla kan man tycka,

Johannisson börjar, liksom vi, med att observera diskurser (så som man samtalar) och vad som händer när man försöker ha en dialog om aktuella frågor i arbetslivet. Hon har då funnit att begreppet anomi – så som det beskrivs ovan – ger en bra bild av hennes erfarenheter.

När vi får tag i artikeln om anomi så säger vi – Aha! Vi tycker att hennes bild också i stora drag stämmer med vår. Det intressanta är emellertid varken bilden eller själva ordet. Varken vi eller Karin Johannisson börjar med att förstå begreppet anomi. Vi ”hittar” begreppet anomi som vi sedan använder i vår diskurs för att förstå vad som händer i kommunikationen.

Begreppet har en diskursiv kraft som hjälper oss att förstå vad som händer och vad som finns mellan raderna i det som sägs. Den som inte har den erfarenhet vi har eller ser vad vi ser förstår naturligtvis inte heller värde och kraften i den bild Karin Johannisson manar fram. Om erfarenheten och reflektionen över vad som händer saknas faller alla bilder och resonemang på hälleberget.

Vi har därför stor nytta av begreppet. Om Karin Johannisson har rätt och vår tid präglas av anomi så blir det för oss förklarligt att människor frenetiskt försöker formulera nya och egna normsystem och teorier för att förstå vad som händer.

Det är också förklarligt att man gör motstånd och protesterar mot andras försök till detta. Varför skulle andras förklaringar stämma bättre än de egna? Vi förstår också förekomsten av ångest. I ett tillstånd av anomi skapar blotta tanken på att det inte finns någon fast punkt att luta sig mot ångest. Det uppstår vad Zygmond Baumann kallar "flytande rädsla".

Karin Johannisson beskriver anomi som ett känt tillstånd. Det är känt eftersom det har inträffat förut och för att det har bestämda karaktäristika. Det signifikanta med tillståndet är normlösheten men bara detta påpekande ger inte mycket ledning om vi skall kunna förstå de mer grundläggande drivkrafterna som gjort att tillståndet uppstått. Vad är det då i vår tid som gjort vår gamla föreställningsvärld föråldrad?

En tänkbar förklaring är den pågående individualiseringsprocessen som med jämna mellanrum ifrågasätter de samverkansprinciper vi människor etablerat och de trosföreställningar vi använder oss av. Individualiseringsprocessen tvingar fram ständigt nya sociala lösningar anpassade till den nya bild av sig själv som människa och samhällsva-

relse som växt fram. Vilken bild det då är som inte längre kan användas?

En läsning av de mänskliga rättigheternas historia visar att människan i sina sociala lösningar alltid refererat till en övergripande makt. Denna makt ställer krav på oss människor. I den mån denna makt representeras av en person eller institution ställer vi människor krav på denna. Vi har länge uppfattat dessa krav – exempelvis att människor skall behandlas lika inför lagen – som på ett eller annat sätt naturgivna och självklara.

Dessa krav blir närmast som naturlagar. De kan inte vara annorlunda än de är. Om människan bryter mot dessa – då går det illa för oss alla. Därför måste människan för allas vår skull disciplineras att följa sådana normer. Hon kan inte vara fri. Det finns något hon måste rätta sig efter för allas vår skull. Problemet är att man fram till nu trott att dessa varit naturgivna. Forskningen har letat efter dessa "lagar". Makten har alltid refererat till dem och människan har alltid tvingats lyda dem. I dag vet vi att de är konstruerade av oss själva. Ursprunget till dessa fordrings- och rättssatser finns inte utanför oss utan i oss och i vår kultur.

Detta påstående tar bort maktens argument. Den tvingande makten kan inte härledas ur något absolut och naturligt. De rätts- och fordringssatser vi uttalar och som vi måste anpassa oss till är mänskliga påhitt. Makten måste argumentera för sig. Vi kan

varken skylla på naturen eller på en Gud. Kraven är något vi som människor under årens lopp själva formulerat. Vi självständiga fria individer har själva ansvar för att de fungerar och är tillämpliga på vår värld.

Därmed är vi också själva ansvariga för det lidande som skapas av människor mot människor. Denna insikt är helt i linje med psykoanalysens och Freuds upptäckt att vi förnekar vårt eget ansvar för de föreställningar som skapar vårt personliga lidande.

Konsekvensen av samma insikt på det sociala området är att vi själva och på eget ansvar måste forma procedurer och arbetsförhållanden så att samhället blir gott och så att integreringen mellan oss professionella aktörer fungerar.

Vi kan inte längre oskyldigt hänvisa till av naturen givna och självklara lagar och sanningar och sådana normer som våra auktoriteter och styresmän formulerar för oss. Vi måste själva ta ställning till om de är tillämpliga för oss och för mänskligheten. Detta är ångestfyllt. Därav uppkomsten av vår tids anomi.

Not

[1] Johannisson K (2007): Anomi – en diagnos på vår samtid? Artikel 2007-12-13 ALBA NU. Nedladdad 100615 från <http://www.alba.nu/artikel/artikel.php?id=642#sidtopp>.